

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis

Reijner, C.

Citation

Reijner, C. (2020, October 8). *Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/137570>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/137570>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/137570> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Reijner, C.

Title: Italiaanse geschiedschrijvers over de Nederlandse Opstand, 1585-1650: Een transnationale geschiedenis

Issue Date: 2020-10-08

Deel I

Transnationale geschiedschrijving in Italië en haar lokale context

Inleiding

In het eerste deel van deze studie is de aandacht gericht op Italiaanse transnationale historische werken die hun oorsprong vonden in een lokale politieke context. In de twee eerste hoofdstukken ligt het accent op auteurs die hun werken schreven tegen de achtergrond van politieke kwesties die zich afspeelden in hun stad. In hoeverre beïnvloedden lokale politieke discussies hun transnationale geschiedenissen met een buitenlands onderwerp? De twee volgende hoofdstukken in dit eerste deel gaan over de wording van geschiedwerken binnen lokale politieke omstandigheden en de betekenis van deze geschiedschrijving. Wat was het doel en functie van deze werken over de Nederlandse Opstand?

Hoofdstuk 1

Francesco Bocchi over de Opstand. Kroniek van een oorlog of biografie van een Italiaanse oorlogsheld?

In het *Archivio di Stato* in Florence bevindt zich een raadselachtig manuscript dat onder de titel *Historia della ribellione della Fiandra, avvenuta sotto la corona del Re Cattolico, Filippo di Spagna* wordt bewaard in het archief van de familie Medici. De auteur is Francesco Bocchi (1548-1613?) en het autografisch handschrift van 285 pagina's dateert volgens de informatie in het document uit 1585.⁹² Het geschrift is zover we weten het oudste Italiaanse geschiedverhaal over de oorlogen in de Habsburgse Nederlanden. Bocchi's manuscript kan worden beschouwd als het begin van een reeks van Italiaanse geschiedenissen over de Opstand. Zoals Lamal en Cools al hebben laten zien bevorderde de aanwezigheid van een contingent Italiaanse soldaten in het Habsburgse leger ongetwijfeld de Italiaanse interesse voor de oorlogen in de Nederlanden. De godsdienstige en politieke implicaties van de Nederlandse oorlogen trokken bovendien veel aandacht in Italië. Vooral de politieke achtergrond van het conflict heeft bijgedragen aan de Italiaanse belangstelling.

Bocchi's relaas over de Opstand vangt aan in 1566 en loopt door tot 1577. Binnen dit tijdsbestek geeft de Florentijnse veelschrijver een chronologisch en soms levendig gedetailleerd beeld van het strijdtonel in de Nederlanden. Het is echter niet zozeer het chronologische verslag van de oorlogshandelingen dat in dit artikel centraal staat. Deze kroniek verhaalt ook de belevenissen van de Florentijnse commandant Gian Luigi Vitelli die deel uitmaakte van Alva's leger dat vanaf 1567 in de Nederlanden met harde hand optrad tegen de opstandelingen. Vitelli, een 'ervaren, vernuftig en befaamd Krygsman', in de woorden van Emanuël van Meteren,⁹³ is het hoofdpersonage van Bocchi's manuscript

Giovan Luigi ('Chiappino') Vitelli (1519-1575) had, voordat hij met het Habsburgse leger vanuit Milaan naar de Nederlanden optrok, al furore gemaakt als commandant van Cosimo I de' Medici. Buiten zijn militaire kwaliteiten genoot Vitelli een reputatie als ingenieur.⁹⁴ Hij was als bouwmeester in opdracht van de Habsburgers betrokken bij de bouw van fortificaties op Malta en later in de Nederlanden. Als commandant van de orde van de Heilige Stefanus (*Santo Stefano*) vocht hij samen met de Spaans-Habsburgse

92 Francesco Bocchi, *Historia della ribellione della Fiandra, avvenuta sotto la corona del Re Cattolico, Filippo di Spagna* (Archivio di Stato di Firenze Carte Stroziane Prima Serie n. 275). Hierna in dit artikel vermeld als Bocchi, *Historia della ribellione* (De nummering van de pagina's is van mijn hand).

93 Emanuël van Meteren, *Historie van de oorlogen en geschiedenissen der Nederlanden, en der zelve naburen: beginnende met den jaren 1315 en eindigende met den jaren 1611. Tweede deel*, Gorinchem en Breda 1763, p. 347.

94 Over Vitelli's werk als ingenieur en ontwerper van bolwerken zie Charles van den Heuvel, 'Papieren

legeronderdelen tegen de Turken op Malta.⁹⁵ Dankzij zijn militaire capaciteiten werd hij door Filips II in 1567 tot *maestro de campo general* benoemd en leidde hij het Spaans-Habsburgse leger dat in 1567 de orde moest herstellen in de Nederlanden. Vitelli was tussen 1567 en 1575 in de Nederlanden betrokken bij verschillende belegeringen en veldslagen; bij een van deze confrontaties raakte hij gewond en stierf hij in 1575 aan zijn verwondingen.

Cavaliere Vitelli was adviseur en afgezant van Cosimo I.⁹⁶ Maar de vertrouwenspositie van Vitelli aan het hof van Cosimo I moet ook worden gerelateerd aan de politiek van de Florentijnse vorst om zijn eigen status te verhogen en zijn autoriteit te versterken. Cosimo I benoemde edellieden tot zijn getrouwen aan het hof in Florence en bij voorkeur kwamen deze aristocraten van buiten Florence. Naast leengoederen verkregen de benoemde edelen ook jurisdictie over de hun toegewezen gebieden. Het was vooral de traditionele lage adel uit Midden-Italië, zoals de familie Vitelli uit de Umbrische plaats Città di Castello, die werd gerekruteerd voor dergelijke functies. Op deze wijze konden de groothertog en zijn opvolgers controle uitoefenen over de adel en wisten zij via hun netwerk hun macht in het Toscaanse groothertogdom te handhaven.⁹⁷

Chiappino Vitelli werd in zijn tijd beschouwd als een groot militair en betiteld als de ‘Verlosser van Toscane’, dankzij zijn verdiensten in de strijd tegen de Ottomanen die de kusten van Toscane onveilig maakten. In tegenstelling tot sommige van zijn Spaanse en Italiaanse collega’s is Chiappino nooit herdacht met een in boekvorm uitgebrachte biografie.⁹⁸ Bovendien trad Vitelli niet in het voetspoor van collega-officieren die zelf hun herinneringen publiceerden of militaire traktaten schreven.⁹⁹ Zijn naam als bekwaam militair werd echter op verschillende wijze gememoreerd. In 1551 verscheen een dichtwerk waarin vooral in de eerste strofes Vitelli’s militaire daadkracht wordt

bolwercken’: de introductie van de Italiaanse stede- en vestingbouw in de Nederlanden (1540-1609) en het gebruik van tekeningen, Alphen aan den Rijn 1991.

95 Giacomo Bosio, *Istoria della Sacra Religione et Illustrissima Militia di San Giovanni Gerosolimitano III* Rome 1594-1602, p. 653 en p. 798.

96 Alessandra Contini en Paola Volpini (eds.), *Istruzioni agli ambasciatori e inviati medicei in Spagna e nell’Italia spagnola* (1536-1648) I, 1536-1586, Rome 2007, p. 127-130 en p. 167-168.

97 Gregory Hanlon, *Human nature in rural Tuscany: an early modern history*, New York 2007, inz. p. 11-38; Jonathan Davies, *Culture and Power: Tuscany and its Universities 1537-1609*, Leiden/Boston 2009, inz. p. 15-55.

98 Overigens is er wel een levensbeschrijving van Vitelli in de vorm van een manuscript: Lorenzo Borghesi, *Vita di Chiappino Vitelli*, Biblioteca Trivulziana, MS 47; biografische informatie over Vitelli geeft: Maurizio Arfaioi, ‘Alla destra del Duca. La figura di Chiappino Vitelli nel contesto degli affreschi vasariani del Salone dei Cinquecento’, in *Mitteilungen des Kunsthistorischen Institutes in Florenz*, LI (2007) p. 271-278. Over de contacten van Vitelli met de gebroeders Lodovico en Giovan Battista Guicciardini, die in de Lage Landen verbleven, zie: Francesca Mavilla, ‘“Sua signoria è qua in molta buona riputatione con ciascuno” Chiappino Vitelli e i fratelli Guicciardini’, *Horti Hesperidum*, VIII, 2018, I, p. 321-348. Het is opmerkelijk dat Francesca Mavilla in haar artikel niets zegt over Bocchi’s manuscript. Vitelli wordt overigens in veel Italiaanse geschiedwerken of naslagwerken genoemd en bewierookt. In de meeste gevallen is deze informatie gebaseerd op Pompeo Litta, *Famiglie celebri italiane*, Milaan 1819-1894, facsimile uitgave of op Carlo Promis, *Gl’ingegneri e gli scrittori militari bolognesi del XV e XVI secolo*, Bologna 1975, fotografische herdruk.

99 Een voorbeeld van een Italiaanse officier in dienst van het Spaanse vorstenhuis, die een geschiedwerk schreef over de Opstand is Pompeo Giustiniani, *Delle guerre di Fiandra libri IV*, Antwerpen 1609.

bezongen. *Cinque primi canti della guerra di Fiandra* van Girolamo Maggi (1523-1572) verhaalt over de campagne in 1543 van Karel V tegen de Gelderse hertog Willem van Kleef. In Maggi's dichterlijke fantasie vocht Vitelli mee in het keizerlijke leger aan de zijde van bevelhebber Ferrante Gonzaga.¹⁰⁰ Een ander bewijs van Chiappino's roem voordat hij met Alva naar de Nederlanden trok, is de plaats die voor hem was ingeruimd op een van de panelen van Vasari in het Palazzo Vecchio in Florence [zie afbeelding hieronder].

Giorgio Vasari, Trionfo della Guerra di Siena in Salone dei Cinquecento van het Palazzo Vecchio in Florence. De ruiter links die zich naar de kijker omdraait is Chiappino Vitelli.¹⁰¹

Zoals de titel van het handschrift suggereert is het manuscript echter meer dan een biografisch relaas over de lotgevallen van een Italiaanse veldheer in Habsburgse dienst. Naast zijn uitgesproken lof voor Vitelli is de schrijver ook lovend over het aandeel van de Italiaanse militairen in het koninklijke leger. Deze en andere aspecten kunnen ons iets zeggen over de totstandkoming van dit manuscript. Welke boodschap moest in het boek worden overgebracht? We mogen aannemen dat het manuscript een logisch product was van het milieu waar het uit voortkwam. In dit hoofdstuk richt ik me vooral op de opzet en inhoud van het manuscript.

De eerste vraag die hier wordt gesteld is waarom de beschrijving van Vitelli's geroemde carrière zich beperkte tot zijn belevenissen als militair in de Nederlanden en niet inging op zijn krijgsverrichtingen voor de Medici en de Habsburgers vóór zijn deelname aan de strijd in de Nederlanden. Waarom werd juist het accent op de Nederlandse oorlogen gelegd? Bekend is dat de Opstand internationale aandacht trok en dat er voor Spaanse en Italiaanse officieren veel roem te behalen was door moed

¹⁰⁰ Girolamo Maggi D'Anghiari, *Cinque primi canti della Guerra di Fiandra*, Venetië 1551. Er is geen bewijs dat Vitelli betrokken was bij Karels strafexpeditie tegen Gelre.

¹⁰¹ Zie Maurizio Arfaioli, 'Alla destra del Duca. La figura di Chiappino Vitelli nel contesto degli afreschi vasariani del Salone dei Cinquecento'.

en onverschrokkenheid te tonen op het strijdtoneel in de Nederlanden. Een biografie zou de roemrijke carrière van een commandant zoals Chiappino Vitelli accentueren. Maar hoewel de militaire capaciteiten van Vitelli in het manuscript duidelijk naar voren worden gebracht, toont de auteur ook belangstelling voor de positie van de Italiaanse soldaten in het Spaans-Habsburgse leger tegen de achtergrond van het krijgsgewoel. Wat waren de motieven van de schrijver om de plaats van de Italiaanse soldaten in het koninklijke leger te benadrukken?

De tweede vraag heeft betrekking op het feit dat Bocchi's handschrift nooit het Italiaanse lezerspubliek heeft bereikt. Dat het de bedoeling was het manuscript uit te geven, is af te leiden uit de kerkelijke goedkeuring op de laatste pagina van het handschrift. Bovendien wijzen correcties in het werk erop, naast de vele veranderingen van Bocchi's hand, dat er nog wijzigingen zijn aangebracht door een corrector. Waarom is het manuscript nooit verschenen? Tijdens de regering van Cosimo I werd door het Florentijnse bestuur in hoofdzaak een voorzichtig pro-Habsburgs beleid gevoerd. Op het moment dat Francesco I zijn vader als vorst van Toscane opvolgde verkoelde aanvankelijk de relatie tussen de Medici en het Spaans-Habsburgse vorstenhuis. Dat zal wellicht het uitblijven van een publicatie kunnen verklaren, want het manuscript lijkt op het eerste gezicht een pro-Spaans werk dat de Habsburgse vorst steunt in zijn politiek in de Nederlanden. Maar zoals bij andere Italiaanse geschiedwerken over de Nederlandse Opstand is de Florentijnse publicist op sommige plaatsen in zijn werk toch genuanceerder over sommige aspecten van de Opstand dan verwacht zou mogen worden.¹⁰²

Een heldenepos voor een condottiere?

Francesco Bocchi was een broodschrijver die grotendeels afhankelijk was van opdrachten van begunstigers uit de Florentijnse elite, waaronder de ambiance rondom de groothertogen Cosimo I en Francesco I.¹⁰³ Hij werd in Florence door sommige tijdgenoten als de grootste prozaschrijver van zijn generatie beschouwd. Bocchi was een veelzijdig en productief auteur en publiceerde zijn werken in het Latijn en het Italiaans. Tot zijn aanzienlijke oeuvre behoren oraties, grafredes, politieke traktaten en

102 De vraag is waarom het manuscript nooit het licht heeft gezien en verborgen bleef in de archieven van de Medici. De genuanceerde, of als men wil de objectieve, kijk van Francesco Bocchi op de Opstand kan voor de pro-Spaanse regering in Florence een reden zijn geweest het manuscript niet uit te geven. Deze hypothese wordt weersproken door het feit dat op de laatste bladzijde van het manuscript twee *imprimaturs* staan geschreven. De eerste toestemming is van de vicaris van het Florentijnse bisdom en de tweede is van de hand van de vicaris van de Inquisitie. De goedkeuring van de censoren dateert uit september 1585. De kerkelijke instanties zagen kennelijk geen enkel bezwaar in dit manuscript en gaven hun 'nihil obstat' aan het werk. Daarentegen beweert Eric Cochrane dat hij het manuscript van Bocchi als voorbeeld ziet van een gecensureerd werk. Cochrane vermeldt overigens niet waarop zijn gedachte dat het manuscript niet voorbij de censor was gekomen, is gebaseerd. Het manuscript was persklaar gemaakt; naast de vele correctieve ingrepen van Bocchi zelf is het manuscript op diverse plaatsen door een corrector aangepast.

103 De informatie over leven en werk van Francesco Bocchi is voor een deel gebaseerd op de bijdrage van Silvana Menchi-Seidl, 'Francesco Bocchi' in: *DBI*, deel 2, Rome, 1969.

geschiedkundige verhandelingen. Een deel van zijn letterkundige werk schreef Bocchi in opdracht van de Florentijnse vorst én van Chiappino Vitelli.¹⁰⁴ De meest bekende overgeleverde werken van Bocchi betreffen zijn kunsthistorische beschouwingen, zoals over het werk van de Florentijnse beeldhouwer Donatello en de schilder Andrea del Sarto. Deze verhandelingen moeten in het licht worden gezien van Cosimo's propagandistische cultuurpolitiek, waarbij de groothertog er alles aan deed om de glorie van Florence en zijn regering te benadrukken.¹⁰⁵

Ook geschiedschrijving was een belangrijk instrument in de cultuurpolitiek waarmee de vorst zijn regering trachtte te consolideren. Cosimo I gaf academisch gevormde intellectuelen de opdracht geschiedenissen te schrijven waarbij de nadruk diende te liggen op de historie en verheerlijking van het Toscaanse vorstenhuis. Omdat de Florentijnse vorst de geschiedwerken initieerde, dienden de schrijvers zich te conformeren aan groothertogelijke eisen. Florentijnse geschiedschrijvers zoals Giambattista Adriani (1511-1579) en Benedetto Varchi (1503-1565) kregen van Cosimo I echter wel vrijheid in het uitwerken van hun eigentijdse geschiedenissen. Zij verwierven ook alle steun en tijd van de vorst om de huisarchieven en andere bronnen te raadplegen.¹⁰⁶ Bocchi behoorde eveneens tot de kring van intellectuelen, kunstenaars en architecten die het cultuurbeleid van de Medici mede vormgaf. Cosimo's politiek vanaf 1560 stond overigens ook in het teken van een profilering van het groothertogdom tegenover andere stadstaten op het schiereiland, maar was eveneens gericht tegen een te grote Spaans-Habsburgse invloed in Italië.¹⁰⁷

Dat Francesco Bocchi de opdracht ten deel viel een werk te schrijven over een van de hoogste en meest gewaardeerde Italiaanse officieren in Habsburgse dienst lijkt een voor de hand liggende keuze. Volgens de Italiaanse historica Silvana Menchi-Seidl schreef Bocchi de *Historia* op aanmoediging van Giovan Vincenzo Vitelli, zoon van Chiappino Vitelli, die daarmee zijn vader wilde eren.¹⁰⁸ Bocchi was voor deze taak

104 Zie voor een nagenoeg compleet overzicht van Bocchi's gepubliceerde en onuitgegeven werk: Rodolfo De Mattei, 'Una inedita "Risposta" al Machiavelli di Francesco Bocchi', in *Archivio Storico Italiano* 124 (1966) p. 3-30, inz. p. 22-30.

105 Voorbeeld van de Florentijnse cultuurpolitiek is een van de eerste stadsgidsen van Florence: *Le bellezze della città di Firenze* uit 1591, geschreven door Francesco Bocchi.

106 Over de officiële geschiedschrijving in Florence tijdens de regeringen van de Medici zie vooral: Rudolf von Albertini, *Firenze dalla repubblica al principato. Storia e coscienza politica*, Turijn 1970, p. 307-350; Michele Lupo Gentile, *Studi sulla Storiografia Fiorentina Alla Corte di Cosimo I Di' Medici*, Pisa 1905; Elena Fasano Guarini en Franco Angiolini (eds.), *La Pratica della Storia in Toscana: continuità e mutamenti tra la fine del '400 e la fine del '700*, Milaan 2009; Caroline Callard, *Le Prince et la République*.

107 Voor de cultuurpolitiek van Cosimo I, zie: Henk T. van Veen, *Cosimo de' Medici. Vorst en republikein*, Amsterdam, 1998. Van Veen ziet de cultuurpropaganda van Cosimo meer als een streven van de vorst om het republikeinse verleden van Florence te benadrukken en minder als een staat met 'vorstelijke absolutistische allure', zie p. 35. James Shaw in 'Writing to the prince: supplications, equity and absolutism in sixteenth-century Tuscany', in *Past and Present* 215, mei 2012, p. 51-83, beschouwt Cosimo toch meer als vorst wiens politiek past binnen de ontwikkeling van een absolutistisch regime. Een recente publicatie over de cultuurpolitiek van Cosimo I en zijn opvolgers is: J. Davies, *Culture and Power: Tuscany and its Universities 1537-1609*, Leiden/Boston 2009.

108 Silvana Menchi-Seidel, 'Francesco Bocchi'. Maar ik heb hier geen bewijs voor deze bewering gevonden.

de aangewezen man. Niet alleen vanwege zijn veelzijdigheid was Bocchi daarvoor de geschikte auteur; hij had ook een bewezen belangstelling voor militair historische onderwerpen.¹⁰⁹ De bovengemiddelde interesse van de schrijver voor het militaire bedrijf en voor de bevelhebbers van het Spaans-Habsburgse leger, is in de dichtbeschreven pagina's van het manuscript over de Nederlandse Opstand op veel plaatsen terug te vinden. Het manuscript kenmerkt zich door de gedetailleerde beschrijvingen van de oorlogshandelingen tussen Habsburgse legereenheden en de opstandelingen. Allerlei facetten van de gevechtshandelingen zoals de aantallen manschappen en wapens, de plaats en het landschap waarin de gevechten plaatsvonden, en het aantal gesneuvelden worden door Bocchi in een beeldende stijl verteld. In de kantlijnen van het handschrift wordt bij de beschrijving van militaire daadkracht van het Habsburgse leger (en een enkele keer van de zijde van de rebellen) gerefereerd aan in de zestiende eeuw populaire schrijvers uit de klassieke oudheid, zoals Julius Caesar. Op veel plaatsen in het manuscript worden de militaire kwaliteiten van de hertog van Alva door Bocchi met bewondering en ontzag beschreven.¹¹⁰ Maar hij geeft ook een ander beeld van hoe men dacht over Alva's beleid. Zoals we zullen zien plaatst de auteur de haat van de bevolking in de Nederlanden die Alva's hardvochtige maatregelen opriepen tegenover de militaire discipline van de Romeinse legioenen die tot minder bittere reacties leidde.¹¹¹

In de eerste pagina's van zijn manuscript geeft Francesco Bocchi een geografische beschrijving van de Nederlanden, zoals ook in andere zestiende-eeuwse geschiedwerken over de Nederlanden en de Opstand het geval is. Bij herhaling benadrukt Bocchi de natte en gure weeromstandigheden die de opmars van de Habsburgse legeronderdelen bemoeilijkten. In zijn uitvoerige prelude tot de Opstand geeft de auteur vervolgens een uiteenzetting van de ontwikkeling van de reformatie in de Nederlanden. Opvallend in zijn verhaal van de reformatiebeweging in de Nederlanden is de gedetailleerde beschrijving van de verschillende stromingen in de periode die voorafging aan de Opstand. Vooral de beweging van de wederdopers krijgt veel aandacht van de auteur.¹¹² Met de nadrukkelijke belangstelling voor de wederdopers illustreert de auteur de gevaren van de ketterij en de verdeeldheid die hiervan het gevolg zouden zijn.

Pas na dertig van de ruim 290 pagina's belandt de auteur uiteindelijk bij de hoofdpersoon van dit manuscript: Chiappino Vitelli. Het was de Spaanse vorst Filips II, bekend met Chiappino Vitelli's krijgskundige capaciteiten, die bij Cosimo navraag deed of hij zijn bevelhebber kon afstaan voor de strafexpeditie naar de Lage Landen.¹¹³ Een aantal Italiaanse edelen volgde Vitelli in het Spaans-Habsburgse leger omdat deze edellieden in andere oorlogen al hun capaciteiten en hun heldhaftigheid hadden gedemonstreerd.

109 Francesco Bocchi, *A chi de' maggiori guerrieri che insino a questo tempo sono stati si dee la maggioranza attribuire* (Wie van de beste soldaten, die er tot in onze tijd zijn geweest, kan men als grootste aanwijzen), Florence 1573. Met een opdracht van de auteur aan 'Cosimo de' Medici, groothertog van Toscane'.

110 Zie bijvoorbeeld Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 68-69.

111 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 55-55b.

112 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 16-29b.

113 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 31.

De edelen waren zeer welkom en bovendien, zo voegt Bocchi daar fijntjes aan toe, konden de heren een zeer honorabel jaargeld tegemoetzien.¹¹⁴ Ook de loyaliteit van de aristocratie uit de verschillende gebieden die door de Habsburgers werden gedomineerd, zoals Napels en Milaan, was de reden dat een groot aantal Italiaanse officieren in het koninklijke leger diende. Verschillende leden van de Medici-familie brachten hun tijd door in Spanje en een enkeling sloot zich aan bij het Habsburgse leger.¹¹⁵

Het Habsburgse leger van ongeveer tienduizend soldaten dat via de Alpen over de “Spaanse weg” naar de opstandige Nederlanden optrok, bestond voor een belangrijk deel uit Spaanse *tercios* die in de Italiaanse leengebieden van het koninkrijk Napels en hertogdom Milaan waren gelegerd.¹¹⁶ Te midden van deze ‘honorati soldati’ bevond zich *maestro de campo general* Chiappino Vitelli, ‘geboren in Italië en met grote verdiensten ingezet in vele oorlogen’ die hem een grote naam hadden bezorgd. Volgens de Florentijnse auteur deed Vitelli op het gebied van militaire capaciteiten en ervaring niet onder voor andere commandanten. Zijn militaire kwaliteiten waren onomstreden. Meerdere keren in het manuscript steekt de auteur de loftrumpet over de capaciteiten van de Florentijnse commandant. Gewonnen militaire confrontaties worden gerelateerd aan Chiappino’s tactische inzicht en zijn juiste beslissingen worden geroemd: ‘Hij [Chiappino] was uniek als krijgssoldaat door zijn getoonde behoedzaamheid [en] zijn moed. Door zijn opmerkzaamheid wist hij wat zijn troepen nodig hadden en gaf hij nuttige adviezen aan Alva.’¹¹⁷

Het grote vertrouwen dat Alva stelde in zijn commandant gold niet alleen voor Vitelli’s militaire eigenschappen. De Italiaan werd door de Spaanse bevelhebber ook gewaardeerd om zijn kennis van zaken, zijn grondige voorbereiding en het vertrouwen dat hij genoot onder zijn manschappen. Al deze aspecten van Vitelli’s leiderschap worden door Bocchi in de dichtbeschreven octavopagina’s in allerlei toonaarden genoemd. Uit andere bronnen weten we ook dat die loftuitingen niet uit de lucht kwamen vallen. Vitelli was een man die zich goed liet informeren over de situatie ter plaatse.¹¹⁸ Bocchi geeft daar voorbeelden van. Een van de eerste gevechten waarbij Vitelli betrokken raakte, was de confrontatie met de troepen van Lodewijk van Nassau in Groningen. Na de verloren slag bij Heiligerlee in mei 1568, volgde in hetzelfde jaar een nieuwe confrontatie met de opstandelingen. Onder de persoonlijke leiding van Alva werd de stad Groningen

114 Bocchi, *Historia della ribellione*, ‘honorata provisione’, p. 32. Over het aandeel van Italiaanse militairen in het Habsburgse leger zie Gregory Hanlon, *The twilight of a military tradition: Italian aristocrats and European conflicts, 1560-1800*, New York en Londen 2003. Nog steeds de studie over het Spaans-Habsburgse leger in de Nederlanden: G. Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road*. Zie ook in Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 45: ‘erano dentro le compagnie degli huomini d’arme Italiani di Cesare Gonzaga et di Curzio Martinengo’.

115 G. Hanlon, *Twilight of a military tradition*, p. 58-59. Een voorbeeld is Giovanni de’ Medici, halfbroer van de groothertog Francesco I, die carrière maakte in de koninklijke strijdmacht en in de Nederlanden verbleef.

116 Zie G. Parker, *The Army of Flanders*, p. 24.

117 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 46b-47a: ‘Era [Chiappino guerriero] singulare per prudenza, pronto per ardire et, scorgendo in ogni banda tutte le cose opportune al suo bisogno dava avviso al Duca d’Alva’.

118 Zie bijvoorbeeld Simon Groenveld en J. Vermaere, “Zeeland en Holland in 1569: een rapport voor de hertog van Alva”, in *Historische bronnen* 2, Den Haag, 1980, p. 103-173.

ontzet en vervolgens zette het keurkorps van Alva met onder andere Chiappino in de gelederen koers naar Jemmingen, tegenwoordig het Duitse plaatsje Jemgum, gelegen aan de Eems. Hier werd de slag met de opstandelingen gewonnen omdat volgens Bocchi 'Chiappino uitstekend was geïnformeerd [over de situatie in Groningen]. Daardoor kon hij zijn soldaten moed inspreken, die [vanwege de slechte weersomstandigheden] zo waren geschrokken. Na deze woorden hervonden zij hun eer, die ze verloren leken te hebben'.¹¹⁹

*Jacob Neefs, Portret van Giovan Luigi Vitelli.
Bron: Rijksmuseum Amsterdam*

Volgens Bocchi maakte Alva veelvuldig gebruik van Vitelli's adviezen. In het manuscript kunnen we lezen dat Vitelli (samen met andere hoge militairen) in opdracht van Alva in Antwerpen op zoek ging naar een geschikt terrein voor het bouwen van een vestingwerk. Vitelli had ervaring met het bouwen van versterkingen en zijn kennis werd in Antwerpen ook gebruikt bij de bouw van het 'Spanjaarden- kasteel'. In Antwerpen diende de Italiaan namens Alva bovendien een oogje in het zeil te houden; het vertrouwen dat Alva in hem stelde werd volgens de Florentijnse auteur door Vitelli niet beschaamd.¹²⁰ De dankbaarheid van Alva jegens zijn commandant was zelfs zo groot dat na de overwinning op Lodewijk van Nassau in Groningen de Spaanse hertog in het bijzijn van 'vele edelen en commandanten de eer van deze overwinning geheel toeschreef aan de kwaliteiten van Vitelli'.¹²¹

Hoewel er dus sprake was van wederzijdse bewondering bestond er volgens Bocchi ook irritatie tussen de hertog en Vitelli. Een van de oorzaken van deze wroefel tussen beide militairen is misschien terug te voeren op de rol die Alva in Italië had gespeeld in de jaren 1555 en 1556. Zijn succesvolle maar meedogenloze militaire campagne in Italië werd niet door iedereen in Italië met vreugde begroet. De positie en het imago van zijn

119 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 46b: 'Per lo che il Marchese Chiappino dopo fu del tutto informato, confortò gli Spagniuoli [...] sgomentati, che pigliassero speranza di vincere, et di racquistare l'honore, che pareva loro haver perduto.'

120 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 36a en p. 36b.

121 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 52a: '[Chiappino] fu ricevuto lietamente da quello [Alva], et gli disse in presenza di molti signori et capitani, che l'honore di questa giornata tutto alla virtù di lui [Chiappino] si doveva attribuire [...].'

familie op het Italiaanse schiereiland en in Spanje waren behoorlijk beschadigd. Vooral aan het hof van de Medici (Cosimo I was getrouwd met een dochter van Alva's oom Pedro Álvarez de Toledo, onderkoning van het koninkrijk Napels) was de ontstemming over Alva groot.¹²²

Toen Alva geen acht sloeg op tactische adviezen van zijn commandant, diende Vitelli de hertog van repliek in aanwezigheid van Alva's secondanten en bevelhebbers:

nam [Vitelli] de vrijheid om hem, in aanwezigheid van vele kapiteins, van repliek te dienen. Omdat de hertog niets zag in het voorstel verhief hij met al zijn moed en woede zijn stem en zei dat hij zeker de overwinning beloofde. Als het anders zou lopen zou hij gewillig daar zijn hoofd erom durven te verwedden.¹²³

Uiteindelijk gaven dreigende woorden van de Italiaan aan het adres van Alva de doorslag en stemde de hertog in met het voorstel van Vitelli. Irritatie van de zijde van Vitelli was er volgens Bocchi blijkbaar ook ten aanzien van de positie van Alva's zoon Fadrique Álvarez de Toledo, in het werk van Bocchi 'Federigo' genoemd. Vitelli had volgens de Florentijnse auteur twijfels over de militaire kwaliteiten van Fadrique. Deze twijfels bij Vitelli waren volgens Bocchi bekend bij de hertog en leidden tot aarzeling bij Alva om beide commandanten samen ten strijde te laten trekken. Bocchi suggereert dan ook een competentiestrijd tussen Vitelli en Fadrique. Het was volgens Bocchi ook Alva die zijn zoon alle lof toezwaaide. Alva demonstreerde dat nadrukkelijk toen hij Chiappino geen toestemming gaf aanwezig te zijn bij de belegering van Haarlem: 'de roem moest aan Fadrique toekomen en aan niemand anders'.¹²⁴ Dat de reden van deze absentie misschien verwondingen van Vitelli waren, vermeldt de Italiaanse chroniqueur niet.¹²⁵

De populariteit van Chiappino Vitelli bij de soldaten van het koninklijke leger wordt herhaaldelijk in het manuscript benadrukt. De aanwezigheid van de commandant tussen zijn manschappen bracht volgens Bocchi groot enthousiasme teweeg bij de troepen. Naast zijn vooruitgesnelde roem behaald op de Italiaanse slagvelden, bewonderde men Vitelli om zijn militaire kundigheid, zijn onverzettelijkheid en zijn zorg voor zijn

122 M.J. Rodriguez-Salgado, 'Il Capo dei Capi: The Duke of Alba in Italy', in: Maurits Ebben, Magriet Lacy-Bruijn en Rolof van Hövell tot Westerflier, eds., *Alba: general and servant to the crown*, Rotterdam 2013, p. 249-255; M.J. Rodriguez-Salgado, *The Changing Face of Empire: Charles V, Philip II and the Habsburg Authority, 1551-1559*, Cambridge 1988, p. 113-126 en p. 137-161.

123 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 64b-65a: 'con gran libertà [Vitelli] gli replicò alla presenza di molti Capitani e perche non vedeva il Duca molto in questo diliberato, con maggiore ardore et con collera alzando la voce disse, [...], pero che egli di certo si prometteva la vittoria, et, se altrimenti avvenisse, volentieri ad ogni danno con la sua testa havrebbe sodisfatto'.

124 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 96b: 'non consentì il Duca [...] perche sperava questo honore di placar l'esercito ad hora ad hora tocasse al figliuolo [...]'.

125 Vitelli was in 1572 bij Bergen in Henegouwen ernstig gewond geraakt. Zijn beenwond was waarschijnlijk in 1573 tijdens het beleg van Haarlem nog niet genezen. Zie: Barbara Kooij, *Spaanse ooggetuigen over het beleg van Haarlem (1572-1573)*, Hilversum 2018, p. 110. Ook Famiano Strada vermeldt Vitelli's verwonding aan zijn been tijdens een schermutseling in de buurt van Bergen, zie Famiano Strada, *Della Guerra di Fiandra deca prima*, Rome 1648, p. 358.

manschappen. De bevelhebber zorgde ervoor dat het zijn soldaten aan niets ontbrak, zoals water en levensmiddelen.¹²⁶ Deze kwaliteiten bezorgden de manschappen, volgens Bocchi, een zelfvertrouwen dat ertoe leidde dat zij zonder vrees het gevecht aangingen met de ‘ketterse opstandelingen’. De inzet van Vitelli was een voorbeeld voor zijn medesoldaten, want tijdens campagnes was ‘zijn slaap kort en sliep hij in zijn kleren om toch overal op bedacht te zijn’ en tijdens de veldtochten bleef Vitelli ‘achttien uren aan een stuk op zijn paard zitten’.¹²⁷

De slag op de Mookerheide in 1574. Het Spaans leger stond onder leiding van Sancho Dávila. Chiappino Vitelli maakte ook deel uit van de Spaanse troepen die de troepenmacht van Lodewijk van Nassau een verpletterende nederlaag toebrachten. Fresco in Villa Arrivabene, Florence. Foto: Maurizio Arfaoli.

Het oordeel van de soldaten over de zoon van Alva was volledig anders. Een voorbeeld van de populariteit van Vitelli bij zijn ondergeschikten geeft de schrijver op het moment dat, bij zijn afwezigheid bij de belegering van Haarlem, *tercios* aan het muiten sloegen. Het was de soldaten door Alva verboden om na de val van Haarlem de stad plunderend binnen te trekken. De lange belegering, de ontberingen en het uitblijven van soldij maakten de troepen rijp voor een muiterij. Ondanks Fadrique's aandeel in de

¹²⁶ Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 60a en p. 60b. Misschien is deze frase een steek onder water aan het adres van Alva. De auteur suggereert hier mogelijk dat de slechte verzorging van de Spaans-Habsburgse soldaten een van de oorzaken zou zijn geweest van de muiterijen.

¹²⁷ Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 60b: 'Era breve in sonno, et quasi sempre indosso con le sue vesti; perche per provvedere il tutto [...], stava à cavallo diciotto hore'.

overwinning op Haarlem, bleef Vitelli populair bij de manschappen die de Spaarnestad met succes hadden belegerd. De jonge leeftijd en de onervarenheid van Fadrique zorgden voor twijfels bij de manschappen. De soldaten waren, naar de woorden van de schrijver, van mening dat zijn militaire adviezen en aanwijzingen van weinig waarde waren. Daarnaast vonden ze de zoon van Alva niet betrouwbaar.¹²⁸ Toen pogingen van Alva om de muitende soldaten tot kalmte te brengen mislukten, werd Vitelli erbij geroepen. Hij bracht volgens Bocchi de rust terug en dat deed hij door zeer lovende woorden te richten tot zijn soldaten. Volgens de auteur was de Italiaan in staat zijn soldaten te overreden en het voorstel van Alva toch aan te nemen.¹²⁹ Ook bij de muiterij in 1574 van ‘Spaanse’ troepen in Antwerpen, zo lezen we bij Bocchi, wist Vitelli de Spaans-Habsburgse soldaten te overreden hun opstandige acties te staken.

Het beeld dat Francesco Bocchi geeft van Vitelli is dus sterk gekleurd. Het contrast tussen de strenge Alva en de bij zijn manschappen populaire Vitelli dat de auteur schetst in zijn manuscript, lijkt op de tegenstelling tussen de Spaanse generaal en de Italiaan Alexander Farnese die tussen 1578 en 1592 het bevel voerde over het Habsburgse leger in de Nederlanden. Deze tegenstelling zien we terug in de historiografie die verderop in dit hoofdstuk nog zal worden besproken. In de passages waar Vitelli een hoofdrol speelt bij militaire gebeurtenissen in de Nederlanden worden de kwaliteiten van de Italiaan de hemel in geprezen. Zijn populariteit bij zijn soldaten is groot; zijn inzet voor de Habsburgse zaak (voor de katholieke zaak en de koning) dient als voorbeeld. Dat beeld van een loyale en dappere commandant wordt in de bladzijden waar de laatste daden en levensdagen van Vitelli door de schrijver zijn opgetekend, nog eens extra aangezet en geaccentueerd. Het zijn vooral die laatste maanden die voor de Italiaanse commandant een beproeving zijn geweest. Het letsel dat hij tijdens een campagne had opgelopen wilde niet genezen en zorgde ervoor, zo schrijft Bocchi, dat Vitelli verlangde naar Italië terug te keren om daar kuuroorden te bezoeken die hem weer op de been zouden helpen. Artsen in zijn omgeving hadden hem dat ook geadviseerd. Vitelli stuurde, volgens Bocchi, zijn secretaris Sestilio Valenti naar het Spaanse hof om te pleiten voor zijn terugkeer naar Italië. Valenti keerde onverrichterzake terug met de mededeling dat de Spaanse vorst niet over een geschikte plaatsvervanger beschikte die dezelfde kwaliteiten bezat als die van de hooggewaardeerde Italiaan.¹³⁰ Ondanks de voortdurende pijn en zijn toenemende zwaarlijvigheid, die hem beperkten in zijn bewegingsvrijheid, bleef hij zijn capaciteiten inzetten voor ‘koning en religie’. Maar niet alleen voor de Habsburgse zaak had Vitelli

128 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 80b.

129 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 97a en p. 97b.

130 Het gebrek aan gekwalificeerde Spaanse officieren tijdens de Nederlandse oorlogen speelde vooral in de zeventiende eeuw en was een probleem was voor de Spaanse vorsten, zie A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionale nei soldati italiani al servizio della monarchia spagnola’, in: Claudio Donati en Bernhard R. Kroener (eds.), *Militari e società civile nell’Europa dell’età moderna (secoli XVI-XVIII)*, Bologna 2007, p. 211-253, inz. p. 244-253. De Italiaanse officieren, gerekruteerd uit aristocratische geledingen, werden met jaloezie bejegend door Spaanse officieren.

gestreden, zo memoreert de Florentijnse schrijver met nadruk. In ‘verschillende verhalen’ kan men de verdiensten van Vitelli en zijn hooggewaardeerde familie lezen en zijn deugdzaamheid en capaciteiten zullen bij iedereen indruk maken.¹³¹ Men ‘herkent in Vitelli’s daden de Italiaanse morele waarden die men kan lezen in de oude geschriften van geleerde mannen’.¹³² En, zo voegt de Florentijn eraan toe, dat moet worden toegegeven, zonder andere ‘naties’ te bekritisieren, dat goede Italiaanse eigenschappen (‘la virtù italiana’), zoals de militaire discipline, veel hoger worden aangeslagen dan de daadkracht van andere legers.¹³³ De vleierende woorden van Bocchi komen erop neer dat Vitelli een voorbeeld was van het soort veldheer dat Italië al zo veel roem had gebracht. Met verwijzingen naar de militaire successen van de Romeinen completeert Bocchi het beeld dat we dienen te hebben van de Italiaanse krijgskunde. Binnen het bestek van de laatste vijftig pagina’s neemt Bocchi de draad van zijn kroniek dan weer op met zijn relaas van de verwikkelingen in de Nederlanden tot aan het jaar 1577. De laatste pagina’s in het manuscript zijn gewijd aan de dramatische gebeurtenissen van de Spaanse Furie in Antwerpen, aan de Pacificatie van Gent en ten slotte aan de komst van Don Juan. Deze zoon van Karel V werd, zo schrijft Bocchi, door de gewesten erkend als landvoogd. Maar de nieuwe situatie, zo beëindigt de auteur zijn verhaal over de Opstand, deed de hoop van de katholieken in de Nederlanden teniet dat de Nederlanden terug zouden keren tot gehoorzaamheid aan de Spaanse koning.¹³⁴

Hoewel Bocchi waarschijnlijk de opdracht had een geschiedenis te schrijven waarin de dadendrang en militaire avonturen van Chiappino Vitelli centraal zouden staan, ligt het accent van het manuscript toch vooral op het verloop van de gevechtshandelingen tussen de Spaans-Habsburgse troepen en de opstandelingen. Het lijkt erop dat de schrijver de opdracht tot het schrijven van Vitelli’s belevenissen in de Nederlanden heeft aangewend om een kroniek te schrijven vanaf het begin van de Opstand tot aan het einde van de eerste fase 1576, in welk jaar de gewelddadige gebeurtenissen van de Spaanse furie plaatsvonden.

Een Spaansgezind werk?

De Italiaanse geschiedwerken over de Nederlandse Opstand die vanaf de zestiende eeuw op het Italiaanse schiereiland zijn verschenen hebben voor het merendeel een

131 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 117a: ‘Si leggono in varie storie i suoi fatti non senza molta lode’.

132 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 117a: ‘Riconoscevano in lui gli huomini savij quel valore italiano, che si leggono nelle antiche carte’.

133 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 117-118. De controverse tussen Italianen en Spaanse militairen binnen het Spaans-Habsburgse leger dat in de Nederlanden onder leiding stond van de hertog van Parma wordt beschreven in Bart de Groof, ‘Una questione di priorità: Spagnoli, Italiani e Fiamminghi alla morte di Alessandro Farnese’, in: Antonella Bilotti, Piero Del Negro & Cesare Mozzarrelli (eds.), *I Farnese: corti, guerra e nobiltà in antico regime*, Rome 1997, p. 167-187. Voor dit thema, zie ook: A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionale nei soldati italiani’, p. 211-253.

134 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 142b.

uitgesproken pro-Spaanse toon. Maar nauwkeurige lezing van deze geschiedenissen toont aan dat in sommige van deze uitgaven genuanceerder naar de Nederlandse Opstand wordt gekeken. Ongetwijfeld was de Florentijn op de hoogte van de eerste Spaanse geschiedwerken. Mogelijk heeft hij de geschiedenissen van de Spaanse auteurs Cornejo en Ulloa gebruikt voor zijn manuscript.¹³⁵ De schrijver geeft in zijn manuscript een caleidoscopisch beeld van het krijgsgewoel tijdens de eerste fase van de Opstand. Het verhaal is doorspekt met lange passages die gewijd zijn aan de verschillende confrontaties tussen de strijdende partijen. Tegen de achtergrond van de oorlogshandelingen en rondom de wapenfeiten van de Florentijnse *condottiere* heeft Bocchi een verhaal van de Nederlandse Opstand geschreven, dat op sommige plaatsen afwijkt van de eerste Spaanse en Italiaanse geschiedwerken.

In de ogen van het merendeel van de vroegmoderne Italiaanse geschiedschrijvers voerden de Spanjaarden een gerechtvaardigde oorlog tegen de Nederlandse opstandelingen, en volgens Silvia Moretti belemmerde dit de meeste Italiaanse auteurs in een politieke lezing van het conflict.¹³⁶ In hun kronieken over de Nederlandse oorlogen beschouwen deze schrijvers de religieuze kwestie als voornaamste oorzaak van de opstandige troebelen in de Nederlanden. Door de godsdienstige meningsverschillen werd het Spaans-Habsburgse rijk in zijn eenheid bedreigd. Toch verwijzen Italiaanse auteurs ook naar de politieke implicaties van het conflict in de Nederlanden. De hoge adel, met Willem van Oranje voorop, wordt door de meeste Italiaanse geschiedschrijvers als schuldige gezien van de beroering in de Nederlanden.¹³⁷ Een enkele Italiaanse auteur zag overigens in dat de strijd die in de Nederlanden woedde ook een oorlog was met internationale reikwijdte. Francesco Bocchi onderkende eveneens het internationale belang van deze oorlog, want de financiële schade voor de Spaanse schatkist, zo schrijft hij, had gevolgen voor de campagne tegen de Ottomaanse vijand in het oostelijke deel van het Middellandse Zeegebied.¹³⁸

In de inleidende zinnen van zijn manuscript schrijft Bocchi dat oorlogen veel leed en verdriet veroorzaken. Als de wapens worden opgenomen brengt dat veel rampspoed teweeg, maar de overwinnaar zal uiteindelijk tevreden zijn wanneer hij zijn zege ondanks alle narigheid heeft binnengehaald. Wie voor zijn leven vecht doet dat niet anders dan

135 De werken van deze twee Spaanse geschiedschrijvers verschenen voor 1585: Pedro Cornejo, *Historia de las civiles guerras y rebelión de Flandes, recopilada, enmendada y añadida en esta última edición hasta la fin del año ochenta*, Praag, 1581. Een jaar later verscheen een Italiaanse vertaling: Pietro Cornelio, *Della historia di Fiandra, di Pietro Cornelio libri X: nella quale si vede l'origine delle civili dissensioni...: con la descrizione di tutto quel paese*, Brescia 1582; Alonso de Ulloa, *Comentarios del s. Alonso de Ulloa de la guerra, que el ilustriss. Y valerosiss. Principe Don Hernando Alvarez de Toledo duque de Alva (...) ha hecho contra Guillermo de Nasau principe de Oranges*, Venetië 1569. Bocchi moet ook in de gelegenheid zijn geweest documenten uit het archief van de Medici te raadplegen, zoals de vele *avvisi* die vanuit de Nederlanden naar Florence werden gestuurd.

136 Silvia Moretti, 'La trattatistica italiana e la guerra: il conflitto tra la Spagna e le Fiandre (1566-1609)', p. 129.

137 De felste kritiek op de rol van Willem van Oranje tijdens de Opstand komt van Famiano Strada, zie hoofdstuk 3 in dit boek. Guido Bentivoglio is gematigd in zijn kritiek op Oranje en dat geldt ook voor Gerolamo Conestaggio. Beiden schrijvers beschouwden hem wel als de daadwerkelijke leider van de Opstand.

138 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 56b.

om zijn vijand de baas te zijn. Bocchi voegt daaraan toe dat de strijd voor de vrijheid daarmee niet gelijk te stellen is. Deze vrijheidsstrijd is in de ogen van de auteur onwettig en moet worden beschouwd als een poging tot het omverwerpen van het legitieme gezag. Het is dan volgens hem ook terecht dat vorsten met alle beschikbare middelen hebben geprobeerd de ketterse invloeden in te dammen en als het niet anders kon gebeurde dat met geweld.¹³⁹ Deze grimmige situatie in de Nederlanden die volgens Bocchi een brandhaard dreigden te worden van ketterse ideeën, met alle gevolgen van dien, bracht de schrijver ertoe over deze verschrikkelijke oorlog in de Nederlanden te schrijven.¹⁴⁰

Waar de meeste vroegmoderne geschiedschrijvers de oorzaak van de Opstand zochten in de rebellerende houding van de Nederlandse hoge en lage adel, dacht Bocchi daarnaast ook de oorzaak te vinden bij het plebs ('il popolo minuto'), dat streed voor gewetensvrijheid ('la libertà della coscienza'), waarbij ze zelf hun geloofsrichting wilden bepalen. Naar de zienswijze van Bocchi waren de roep om gewetensvrijheid van de kant van het volk en de (politieke) ongehoorzaamheid van de adel tegenover de vorst de voornaamste redenen waartegen de Spaanse vorst wel moest optreden. Maar het plan om belastingen te heffen, zoals de berucht geworden *Tiende Penning*, zorgde volgens Bocchi wel voor verharding van het verzet in de Nederlanden. De auteur zag haarscherp de impopulariteit van de hertog van Alva bij de bevolking. Het hardvochtige optreden van Alva's troepen tegen verschillende steden die zich na een belegering gewonnen hadden gegeven deed het verdere werk. Bocchi schrijft afstandelijk over de gruwelijke gebeurtenissen, vooral als hij het lot van de opstandelingen bespreekt die zich hadden overgegeven en uiteindelijk door het zwaard van de overwinnaars stierven. De schrijver kent geen medelijden met de opstandelingen en ziet het als verdiende straf. Maar hij onderkent ook de negatieve gevolgen van Alva's genadeloze optreden tegen de opstandige ketterse steden. De goede naam van de Spanjaarden werd door het strenge en meedogenloze beleid aangetast en wakkerde het verzet tegen de vorst alleen maar verder aan.¹⁴¹

In het manuscript ligt de handelwijze van Alva regelmatig onder vuur. In de passages waar Bocchi verslag doet van de soms moeizame relatie tussen Vitelli en de hertog zien we dat terug. Maar de auteur verhaalt ook over de reacties van de bevolking op Alva's aanwezigheid in de Nederlanden.¹⁴² Zoiets 'onbenulligs' ('per picciola cosa') als het standbeeld van Alva in Antwerpen gaf volgens de schrijver al de nodige irritatie

139 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 1a-b.

140 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 2b.

141 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 58b, p. 75b-76a.

142 De laatste decennia wordt het eenduidig negatieve beeld van de ijzervreter en meedogenloze Spaanse bevelhebber bijgesteld. Voorbeelden daarvan zijn: W.S. Maltby, *Alba: A Biography of Álvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582*, Berkely 1983 en Henry Kamen, *The Duke of Alba*, New Haven/Londen 2004, Nederlandse vertaling: *Alva: een biografie*, Antwerpen/Amsterdam 2005. Over Alva's reputatie in de Nederlanden zie vooral J. Pollmann en M. Stensland, 'Alba's Reputation in the Early Modern Low Countries', in: Maurits Ebben, Magriet Lacy-Bruijn en Rolof van Hövell tot Westerflier (eds.), *Alba: general and servant to the crown*, Rotterdam 2013. In deze monumentale uitgave bevindt zich een zeer uitgebreid en geactualiseerd literatuuroverzicht over Alva.

en leidde tot onnodige onrust in de Scheldestad. Op gezag van de vorst werd het beeld neergehaald en werd het brons omgesmolten tot kanonnen die werden geplaatst in het kasteel van Antwerpen.¹⁴³ Daarmee keerde de rust terug, maar niet voor lang. De belastingmaatregelen, uitgevaardigd door Alva, waren volgens Bocchi de oorzaak van grote opwinding in de Nederlanden. Alva diende toch te weten, zo stelt de auteur, dat dit beleid tot grote onvrede zou leiden. Zijn weigering de maatregelen in te trekken leidde tot ‘un tumulto quasi universale’.¹⁴⁴

Na de belegeringen van de steden in de Nederlanden, zoals bijvoorbeeld in Zutphen, zag de hertog in dat het beter was de Nederlanden te verlaten. Zijn hoge leeftijd, de zware inspanningen van de vele campagnes en de toenemende kritiek op zijn beleid brachten Alva ertoe bij zijn vorst een verzoek tot ontslag in te dienen. Hoewel Bocchi op sommige plaatsen in zijn manuscript de hertog lof toezwaait, oordeelt de auteur dat het een hele opluchting was voor de bevolking toen men vernam dat de ijzeren hertog naar Spanje terugkeerde.¹⁴⁵ Verwondering spreekt uit de woorden van de auteur over de manier waarop werd gereageerd op het aangekondigde vertrek van de hertog: ‘[...] het is ongelooflijk wat voor een vreugde er uitbrak en hoe heel de bevolking feestte’.¹⁴⁶ De nieuwstijding, zo schrijft Bocchi, bracht hoop voor de wereldlijke en kerkelijke instanties: ‘Elke Nederlander hief zijn handen ten hemel en met gloedvolle dank sprak men het verlangen uit dat men terugkeerde naar de gehoorzaamheid aan de koning en de Kerk’.¹⁴⁷

De rust keerde echter niet terug. Het toenemend aantal muiterijen in de Spaanse geledingen met als dieptepunt de plundering van Antwerpen in 1576 zette de zaak op scherp. Francesco Bocchi schenkt als een van de weinige Italiaanse auteurs die over de Opstand hebben geschreven royaal aandacht aan de Spaanse furie in Antwerpen. In beeldende zinnen verhaalt over hij de gruwelijkheden, begaan door de in razernij ontstoken Spaanse soldaten. Bocchi beschrijft dat de stad vol lijken lag, die de straten versperden en overall stroomde bloed door de stad. Niemand ontkwam aan de rondtrekkende, erop losslaande soldaten; zwaargewonde burgers werden alsnog gedood. Alleen de geestelijken en hun kloosters bleven het ellendige lot bespaard. Degenen die probeerden aan plunderingen te ontkomen en konden laten zien dat zij kostbare goederen bij zich hadden, werden beroofd maar verder ongemoeid gelaten, tevreden als de soldaten waren met hun buit. De schrijver noemt een aantal van 18.000 doden.¹⁴⁸ Net

143 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 70a-70b.

144 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 76a-b.

145 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 101 a en b.

146 Bocchi, *Historia della ribellione*: ‘è cosa incredibile à dire, quanta allegrezza, et quanta festa tutta la gente ne facesse’, p. 101b.

147 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 101b: ‘Ogni huomo per nazione fiammingo, alzava le mani al cielo, et con caldi preghi [...] proferendo di buona voglia di tornare all’ubbidienza del Re, et di S. Chiesa.’

148 In Spaanse en Italiaanse geschiedwerken variëren de aantallen van de dodelijke slachtoffers. Maar het door Bocchi genoemde aantal is ongeloofwaardig en buiten alle realiteit. Zie voor meer reële cijfers Et. Rooms, ‘Een nieuwe visie op de gebeurtenissen die geleid hebben tot de Spaanse Furie te Antwerpen op 4 november 1576’, in *Bijdragen tot de Geschiedenis* 54, 1971, p. 31-55, inz. p. 52. Volgens Rooms waren vooral gewapende burgers slachtoffer van de Spaanse woede. Zie ook Erika Kuipers & J.S. Pollmann (2013), ‘Why remember terror? Memories of violence in the Dutch Revolt’, in: J. Ohlmeyer, M. Ó Siochrá, eds., *Ireland 1641*:

als andere chroniqueurs schrijft de Florentijn over het in brand steken van het Antwerpse stadhuis en de mensen die zich hadden verscholen in dit ‘aristocratische’ gebouw. Overlevenden die uit het stadhuis wisten te vluchten kwamen alsnog op gruwelijk wijze aan hun einde door de hen opwachtcende soldaten. De schrijver treurt over de meer dan 800 prachtige huizen, waaronder de mooiste onderkomens van buitenlandse kooplieden, die in vlammen opgingen.¹⁴⁹ Angst regeerde in de stad en velen die, naar Bocchi vermeldt, van buiten de stad kwamen hielden zich schuil voor de rondtrekkende dood- en verderfzaaiers.

Bocchi beschrijft het bloedbad in de Scheldestad alsof hij daar zelf getuige van is geweest, zoals onder andere Gerolamo Conestaggio over de gebeurtenissen in 1576 verhaalt. De Genuese koopman en geschiedschrijver was ooggetuige van de gebeurtenissen in Antwerpen.¹⁵⁰ De Florentijn doet er in zijn relaas over de Spaanse Furie wel een schepje bovenop en overdreef het aantal slachtoffers schromelijk. Hij gaat in zijn beschrijvingen van de gewelddadigheden verder dan de eerste Spaanse geschiedschrijvers die maar weinig aandacht hebben voor de plundering van de stad. Die vonden ook dat de Spaanse troepen zich maar sporadisch schuldig hadden gemaakt aan gewelddadig optreden tegen de Antwerpse bevolking.¹⁵¹ Bocchi geeft de Spaanse Furie weer in beelden die overeenkomen met de Zwarte Legende. Hij schaarde zich met zijn beschrijvingen aan de zijde van het anti-Spaanse kamp dat er alle baat bij had de plunderingen van de Spaanse *tercios* zwaar te overdrijven.¹⁵²

Maar de gruwelijkheden die de inwoners van Antwerpen moesten ondergaan waren, ook volgens Bocchi, vooral te wijten aan hun ongehoorzaamheid aan de wetten, hun steun aan het verzet tegen de koning en het met voeten treden van het zuivere katholieke geloof. Naar de overtuiging van trouwe en vrome gelovigen was deze straf niet zonder reden en was het Gods oordeel om Antwerpen zo hard te treffen.¹⁵³ Uit de uitvoerige beschrijving van het voorspel tot de Spaanse Furie en van de daaropvolgende verschrikkingen in de straten van de stad, blijkt dat Bocchi zich verwondert over de intensiteit van het verzet van de gewone rebellerende bevolking. Niet alleen spreekt hij zijn

Contexts and Reactions, Manchester 2013, p. 176-196 en Raymond Fagel, *Kapitein Julián. De Spaanse held van de Nederlandse Opstand*, Hilversum, 2011, p. 68-69.

149 Ook deze gebeurtenis vinden we in de geschiedwerken over de Opstand terug en de bron daarvan moet voor Bocchi ook in de Spaanse literatuur te herleiden zijn. Maar het blijft een feit dat Bocchi de eerste Italiaan was die de Spaanse Furie in een geschiedwerk beschreef en vóór de eerste Nederlandse geschiedschrijvers hun werk uitbrachten, zoals de kronieken van Van Meteren en Bor.

150 Gerolamo Conestaggio, *Delle Guerre della Germania Inferiore*, Venetië 1614.

151 Fagel, *Kapitein Julián*, p. 68.

152 Over de Zwarte Legende en in Italië bijzonder: Sverker Arnoldsson, *La Leyenda Negra*, Gotenburg 1960, reeks Acta universitatis Gothoburgensis, vol. LXVI; 3. Zie ook: K.W. Swart, ‘The Black Legend during the Eighty Years War’, in: J. S. Bromley en E.H. Kossmann, eds., *Some political mythologies: papers delivered to the fifth Anglo-Dutch historical conference*, Den Haag, 1975, p. 36-57.

153 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 140b-141a. Swart benadrukt in zijn essay dat de stereotyperingen van de Spanjaarden in de Nederlanden op sommige plaatsen afweken van de Italiaanse Zwarte Legende. De Italianen beklemtoonden in hun beeldvorming van de Spanjaarden vooral het donkere barbaarse karakter van de inwoners van het Iberisch schiereiland.

verwondering uit over de vastberadenheid van de Antwerpenaren, maar hij uit ook grote bewondering voor hun eensgezindheid.¹⁵⁴ In de passages waar Bocchi aandacht schenkt aan de opstandelingen die zich verzetten tegen de in aantocht zijnde Spaanse soldaten, ontwaart men sympathie van de auteur voor de tomeloze inzet en het enthousiasme van de bevolking in hun verzet tegen de Spaanse troepen. De straten waren geblokkeerd en loopgraven werden aangelegd. De gehele Antwerpse bevolking, waaronder ouderen, jongeren en vrouwen, werkte volgens de schrijver mee aan het opwerpen van blokkades in de stad. En onder deze rebellerende Antwerpenaren viel volgens Bocchi het gedrag op van twee jonge vrouwen die onder gevaarlijke omstandigheden, veroorzaakt door heftige beschietingen vanuit de dwangburcht, hun werk voortzetten met het aanleggen van beschuttingen.¹⁵⁵ Een van deze ‘mooie’ vrouwen werd dodelijk geraakt door een kanonskogel, maar ondanks dit voorval ging de andere vrouw door met het overbrengen van manden zand naar de loopgraven.¹⁵⁶ Haar ‘liefde voor de vrijheid’ en sterke afkeer van de Spanjaarden brachten deze vrouw niet van haar stuk. Het verlangen om in vrede te leven was sterker dan angst voor de beschietingen, zo besluit Bocchi zijn lange passage over de dagen aan de vooravond van de Spaanse furie.¹⁵⁷ In deze woorden van de Florentijnse schrijver wordt de lezer, zoals ook Moretti in haar artikel schrijft, de twijfels gewaar van Francesco Bocchi in zijn oordeel over de opstandelingen.

Bocchi besteedt in het manuscript zowel aandacht aan Spaanse als aan Italiaanse officieren, zoals graaf Curzio Martinengo uit Brescia en de opperstalmeester van de Toscaanse groothertog Cosimo, Bernardino Miniati.¹⁵⁸ De militaire deugden van deze officieren krijgen in een enkel geval ruime aandacht.¹⁵⁹ Zo schetst de auteur de dappere eigenschappen van de Florentijnse edelman Bernardino Miniati die met grote moed, en zonder aan zijn lijfsbehoud te denken, zich dapper in de achterhoede had gewoerd tegen de vijandelijke troepen, zodat zijn Italiaanse manschappen zich het vege lijf konden

154 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 135b-136a.

155 Zie ook Et. Rooms, ‘Een nieuwe visie op de gebeurtenissen’, p. 49: ‘Ondanks het enthousiasme van de bevolking werden de werken [het bouwen van verdedigingswerken] sterk gehinderd door het gescut van de citadel waartegen men niets kon doen [...]’. Bocchi heeft het mooie verhaal over de twee vrouwen voor een deel ontleend aan het geschiedwerk van Pedro Cornejo. Zie de Italiaanse editie van zijn geschiedenis: Pietro Cornelio, *Della historia di Fiandra*, p. 126-127. Zie ook mijn bijdrage ‘“Lode della nazione italiana”: Italian historians on the Spanish soldiers’ in de nog te verschijnen uitgave: Raymond Fagel, Leonor Álvarez Francés en Beatriz Santiago Belmonte (eds.), *Early modern war narratives and the Revolt in the Low Countries*, Manchester 2020.

156 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 136a: ‘due giovane fiamminghe molto belle’.

157 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 135-136a: ‘Ma l’amore della libertà per conservarsi, et l’odio di far vendetta sopra gli Spagnuoli armavano gli animi [...]’. Over aanvallen met kanonskogels en slachtoffers, zie: Marianne Eekhout, *Material memories of the Dutch Revolt. The urban memory landscape in the Low Countries, 1566-1700* (dissertatie Universiteit Leiden, 2014), inz. het tweede hoofdstuk dat handelt over kanonkogelverhalen tijdens de Nederlandse Opstand.

158 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 45 en 47b. Veteraan Curzio Martinengo (1525-1606) diende al in het keizerlijke leger van Karel V en had het commando over een afdeling Italiaanse cavalerie. Informatie over Bernardino Miniati ontbreekt.

159 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 66b: ‘molti gentiluomini Italiani riportavano lode di molta virtù, et di gran cuore’.

redden. Alleen door gebrek aan voldoende steun en door de felheid van een groot aantal vijandelijke soldaten, werd de Florentijnse *cavaliere* uiteindelijk van zijn paard geworpen en gedood.¹⁶⁰ Vooral in zijn beschrijvingen van de Italiaanse soldaten in het Habsburgse leger verloochent Francesco Bocchi zijn afkomst niet. Dan neemt hij alle ruimte om hun kwaliteiten te roemen, zoals hun militaire discipline en moed die de Italianen hadden opgedaan op het Italiaanse schiereiland.¹⁶¹

In de voorbeelden waarin Bocchi het aandeel van de Italiaanse soldaten in het Habsburgse leger telkenmale (expliciet) positief benoemt en afzet tegen de rol van de Spaanse soldaten tijdens de Opstand in de Nederlanden, lijkt de auteur partij te kiezen voor zijn 'landgenoten.' Aanwijzingen van deze subjectieve kijk op de gebeurtenissen zijn terug te vinden in passages waarin de auteur de lof zingt van de Italiaanse 'natie'¹⁶² of in het opvallende onderscheid dat de auteur aanbrengt tussen de Italiaanse en Spaanse manschappen.¹⁶³ Het heeft er alle schijn van dat hij de intentie had om een verschil te maken tussen de Italiaanse en Spaanse troepen. Geoffrey Parker wijst in zijn studie over het Spaans-Habsburgse leger in de Nederlanden op de loyaliteit van de Habsburgse troepen voor hun 'natie'. Deze vorm van patriotisme kwam volgens Parker vooral voor onder de Spaanse afdelingen van het koninklijke leger. De oorzaak voor dit chauvinisme moet volgens hem worden gezocht in de mening die de Spaanse soldaten hadden over hun aanwezigheid in de Nederlanden. Een sterk gevoel van morele superioriteit tegenover de ketters en rebellen gaf de Spaanse troepen het idee dat zij in deze vijandige omgeving alles konden doen om de opstandige Nederlanden te straffen, uit naam van religie en vorst. Of zoals Parker opmerkt: 'Patriotism linked with a sense of religious mission made a potent formula.'¹⁶⁴ In het boek van Parker ontbreekt echter een verwijzing naar eventuele chauvinistische opvattingen bij andere legeronderdelen die voor 1590 nog grotendeels bestonden uit compagnieën van verschillende 'naties'.¹⁶⁵

Bocchi spreekt in zijn manuscript niet over Toscaanse, Napolitaanse of Milanese soldaten.¹⁶⁶ Als hij de verschillende 'naties' in de metropool Antwerpen bespreekt dan duidt hij deze groepen niet aan in termen die verwijzen naar de moedersteden van de

160 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 66b.

161 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 42b: '[...] al gran valore de' soldati che molto haveano usato in Italia, dove erano nella disciplina militare divenuti fieri, et animosi'.

162 Bocchi, *Historia della ribellione*, 'Lode della nazione Italiana', p. 117.

163 Bocchi, *Historia della ribellione*, p. 110.

164 Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659*, p. 152. Volgens Caspar Hirschi in zijn *The Origins of Nationalism: an Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, Cambridge 2012, p. 206-214, droeg ook het religieus fundamentalisme (van de Reformatie) bij aan de scherpe tegenstellingen tussen de verschillende naties.

165 Na 1590 bestond het grootste deel van het Habsburgse leger uit gemengde afdelingen.

166 Als Bocchi aandacht besteedt aan Alva's leger dat in 1567 vanuit Genua naar de Nederlanden optrok, dan schrijft hij dat het bestond uit zeventuizend 'Spaanse' militairen die waren gelicht in Napels, Sicilië, Sardinië en in het hertogdom Milaan, maar allen opgeleid in de geest van 'Italiaanse waarden'. Zie: Bocchi, *Historia della ribellione* 30b. Het begrip 'de natie' in Spaanse bronnen verwijst naar alle Spanjaarden en niet alleen naar de Castiliaanse achtergrond van de Spaanse tercios, zie Fernando González de Leon, *The Road to Rocroi: class, culture, and command in the Spanish Army of Flanders, 1567-1659*, Leiden/Boston 2009, p. 95.

kooplieden. We lezen dus toch vooral over ‘Italianen’, ‘Spanjaarden’ en ‘Duitsers’. De Toscaanse bevelvoerder Chiappino Vitelli, is niet geboren in Città di Castello in Umbrië maar in Italië. De commandant nam in zijn kielzog ‘Italiaanse edellieden’ mee naar de Nederlanden, zonder een onderscheid te maken uit welke gebieden deze afkomstig waren. De auteur schrijft onomwonden dat de plundersaars van Antwerpen en andere steden de ‘Spaanse’ nationaliteit bezaten. In de pagina’s waarin Parker ingaat op nationale denkbeelden bij de garnizoenssoldaten, blijkt in ieder geval dat hij van mening is dat vijandsbeelden een voedingsbodem kunnen zijn van het patriotisme. In tegenstelling tot veel moderne theorieën over het ontstaan van ‘nationaal besef’ – die vooral uitgaan van de stelling dat dit begrip pas in de loop van de negentiende eeuw zijn plaats krijgt in de Europese geschiedenis – stelt de historicus Caspar Hirschi dat we al in de late Middeleeuwen kunnen spreken van een ontwikkeling van nationalistisch denken.¹⁶⁷ Vroege vormen van ‘nationaal besef’ zijn volgens Hirschi al te vinden in de Renaissance en zijn volgens hem een voorbode geweest van het moderne nationalisme.¹⁶⁸

Er was in het koninklijke leger rivaliteit tussen verschillende Italiaanse onderdelen, zoals de Napolitaanse en Milanese troepen aan de ene kant en de Spaanse manschappen aan de andere kant. Deze rivaliteit werd gekenmerkt door zowel een vorm van anti-Spaanse als door anti-Italiaanse sentimenten. Een enkele keer vonden er botsingen plaats tussen bijvoorbeeld Milanese en Napolitaanse soldaten.¹⁶⁹ Competitie tussen Spaanse en Italiaanse legeronderdelen waarbij het dan vooral om de eer ging, uitte zich in wie als eerste de vijand wist aan te vallen.¹⁷⁰ In geval van muiterijen werd door de Habsburgse legerleiding soms besloten om een garnizoen van een andere natie in te zetten in een poging de plunderingen te doen stoppen.¹⁷¹ Bocchi maakt in zijn manuscript echter nauwelijks onderscheid tussen de verschillende onderdelen die op het Italiaanse schiereiland waren gerekruteerd. De auteur schaarde alles onder de noemer van ‘Italiaanse’ soldaten.¹⁷² Grote rivaliteit was er ook onder de commandanten, veelal

167 C. Hirschi, *The Origins of Nationalism*, p. 78-103.

168 C. Hirschi, *The Origins of Nationalism*, p. 9. Over ‘nationalistische’ of ‘patriottistische’ denkbeelden in propagandistische geschriften die onder toezicht van Willem van Oranje werden verspreid, zie: K.W. Swart, ‘Wat bewoog Willem van Oranje de strijd tegen de Spaanse overheersing aan te binden?’, in: *BMGN*, 99.4 (1984), 554-572, en over de ontwikkeling van een gemeenschappelijk vaderlands gevoel voor en tijdens de Opstand zie: Alastair Duke, ‘The Elusive Netherlands: The Question of National Identity in the Early Modern Low Countries on the Eve of the Revolt’ en *idem* ‘In Defence of the Common Fatherland: Patriotism and Liberty in the Low Countries, 1555-1576’, in: Judith Pollmann en Andrew Spicer, eds., *Dissident Identities in the Early Modern Low Countries*, Farnham 2009, p. 9-56 en p. 57-76.

169 A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionale’, p. 241.

170 A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionale’, inz. p. 241. Zie Cesare Campana, *Della guerra di Fiandra fatta per difesa di Religione da Cattolici Re di Spagna Filippo II e Filippo III di tal nome*, deel II, Vicenza, Giorgio Greco, 1602, p. 74.

171 A. Spagnoletti, ‘Onore e spirito nazionali’, p. 239.

172 Maar het begrip ‘Italiaans’ zou vanuit de visie van een Florentijnse commandant ook Toscaans kunnen betekenen; zie bijvoorbeeld Arnold Labrie, ‘Van patriottisme tot nationalisme: *patria* en *natio* voor 1815’, in: Leo H.M. Wessels & Toon Bosch, eds., *Nationalisme, naties en staten. Europa vanaf circa 1800 tot heden*, Nijmegen 2012, p. 116. Het begrip ‘*patria*’ werd in de zestiende eeuw vooral toegepast in de betekenis van de eigen stad(staat) of regio, maar kon ook op zowel lokaal gebied als grotere staat betrekking hebben.

van aristocratische afkomst. De Italiaanse commandanten stonden in hoog aanzien door hun ervaring en technische deskundigheid. Spaanse commandanten zagen dit volgens Bocchi met afgunst aan. De reputatie van een goede commandant werd door sommigen belangrijker geacht dan zijn adellijke komaf. Legeraanvoerders zoals Chiappino Vitelli werden door hun manschappen bewonderd, niet vanwege hun adellijke titel, maar vanwege hun indrukwekkende oorlogservaringen en vakmanschap.¹⁷³

Conclusie

Geschiedschrijving over buitenlandse conflicten en oorlogen werd als een geschikt vehikel gezien om een binnenlands vraagstuk aan de orde te stellen. Niet alleen informatie over een oorlog in vreemde gebieden stond voorop, maar er viel kennelijk ook een les te leren uit het geschiedverhaal. Het persklare manuscript van Francesco Bocchi over de eerste fase van de Opstand is een voorbeeld van zo'n tekst, die beide thema's aan de orde stelt.

Ondanks het schijnbaar duidelijke standpunt ten gunste van de Medici en de lofrede op Vitelli, de Italiaanse soldaten en het nadrukkelijke nationale (Toscaanse) besef, is het manuscript van Francesco Bocchi nooit op de markt gebracht. Een zakelijk meningsverschil met zijn uitgever is daar mogelijk de oorzaak van geweest. Het is echter goed denkbaar dat sommige onderdelen van het manuscript aanleiding zouden zijn geweest voor de autoriteiten in Florence om hun bedenkingen uit te spreken tegenover hun plaatsgenoot. In tegenstelling tot andere geschiedwerken van Italiaanse bodem, beperkt de schrijver zijn oordeel over de oorzaken niet alleen tot het godsdienstige vraagstuk. Net als zijn Romeinse collega-historicus Famiano Strada gaat Bocchi ook in op de politieke achtergrond van het conflict in de Nederlanden. Daarnaast toont de schrijver zijn bewondering voor de gepassioneerde tegenstand van de (Antwerpse) bevolking tegen de Spaanse garnizoenen. De Florentijnse humanist geeft er blijk van niet geheel onverschillig te staan tegenover de zaak van de opstandelingen, zoals blijkt uit zijn empathie voor de onverzettelijkheid van twee Antwerpse vrouwen. Bocchi valt in zijn manuscript de Spaanse vorst niet af en hij toont bovendien begrip voor het harde optreden van de vorst tegen de ketterse rebellen. In Antwerpen ging het om muitende Spaanse soldaten die zich te buiten gingen aan geweld tegen de Antwerpse bevolking. De auteur bracht daarmee nadrukkelijk een contrast aan met de Italiaanse soldaten. Dat de auteur in zijn transnationaal geschiedwerk zijn pijlen van kritiek juist richt op Alva's hardvochtige beleid in de Nederlanden, dat eraan bijdroeg dat de strijd in de Nederlanden zich uitbreidde en verhardde, moet voor de Florentijnse censuur geen probleem zijn geweest.

Een hoofdrol in het manuscript is weggelegd voor Chiappino Vitelli, de gelouterde bevelhebber die in dienst van Cosimo I belangrijke militaire daden verrichtte. Geschiedschrijving verpakt in een biografisch verhaal tegen de achtergrond van het

173 A. Spagnoletti, 'Onore e spirito nazionale', p. 212-220.

oorlogstheater in de Nederlanden. Maar de betekenis van Bocchi's geschiedwerk moet toch in een andere richting worden gezocht. De Florentijn had blijkbaar voldoende reden om iets te zeggen over de Italiaanse aanwezigheid in het Habsburgse leger. De voortreffelijkheid van de Italiaanse manschappen in het Habsburgse leger tijdens de strijd in de Nederlandse gewesten, wordt in het manuscript door de schrijver scherp afgezet tegenover het aandeel van de Spaanse officieren en hun manschappen. Met regelmaat worden in het dichtbeschreven manuscript de kwaliteiten en de capaciteiten van de Italiaanse soldaten, inclusief de bewonderde en alom (ook door Alva) gewaardeerde Chiappino Vitelli geroemd en bejubeld. Hoewel het verhaal van Bocchi op veel plaatsen in zijn werk pro-Spaans is, bevatten sommige passages in het handschrift een onverholen anti-Spaanse toon. Het beeld van de Spaanse militairen wordt door de Florentijn gepresenteerd in termen die doen denken aan de stereotyperingen van de Zwarte Legende. Deze stereotyperingen dragen in het manuscript bovendien bij aan het contrast met de superioriteit en deugdzaamheid van de Italiaanse soldaten. Bocchi brengt in zijn geschiedverhaal heel nadrukkelijk het verschil aan tussen 'wij' (de Italianen) en 'zij' (de Spanjaarden). Gecombineerd met dit onderscheid gebruikt de Florentijnse schrijver in zijn manuscript een terminologie die verwijst naar een zeker 'nationaal' besef en patriottisme dat Italiaans of misschien Toscaans gekleurd is.

Het anti-Spaanse vijandbeeld dat de schrijver oproept in zijn manuscript, staat mogelijk in verband met de negatieve beeldvorming van Alva die zich in het midden van de zestiende eeuw had ontwikkeld aan het hof van de Medici. Het is niet ondenkbaar dat de auteur in zijn geschiedverhaal de tegenstelling tussen de Spaans-Habsburgse militaire clique in de Nederlanden en Alexander Farnese bewust ten tonele heeft gevoerd. De Florentijnse schrijver voltooide zijn manuscript in 1585, het jaar waarin Farnese zijn meest glorieuze moment beleefde met de verovering van Antwerpen.

